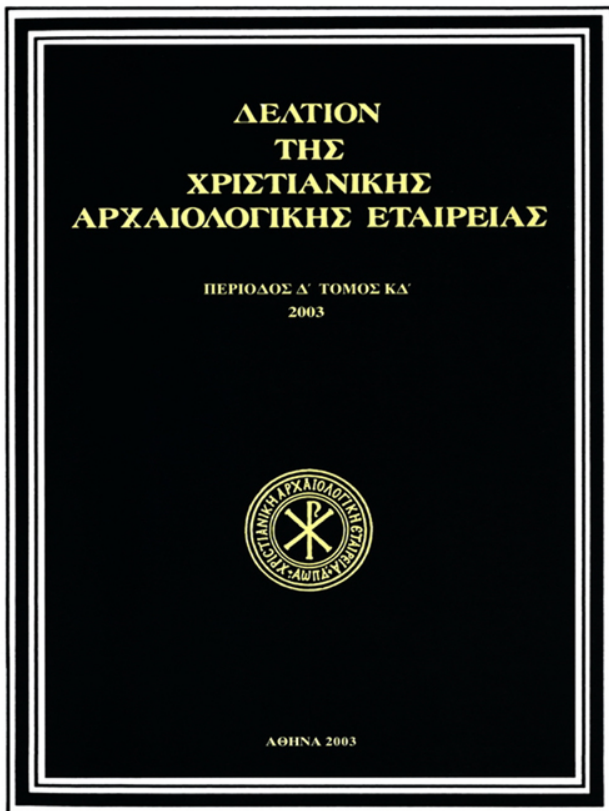

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 24 (2003)

Δελτίον ΧΑΕ 24 (2003), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Νίκου Οικονομίδη (1934-2000)

Ο ναός της Υπαπαντής στο Στρατηγάτο της Χίου.
Στοιχεία για ένα αδημοσίευτο βυζαντινό μνημείο

Μανώλης Μ. ΒΟΥΡΝΟΥΣ

doi: [10.12681/dchae.373](https://doi.org/10.12681/dchae.373)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΥΡΝΟΥΣ Μ. Μ. (2011). Ο ναός της Υπαπαντής στο Στρατηγάτο της Χίου. Στοιχεία για ένα αδημοσίευτο βυζαντινό μνημείο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 24, 131–138.

<https://doi.org/10.12681/dchae.373>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο ναός της Υπαπαντής στο Στρατηγάτο της Χίου.
Στοιχεία για ένα αδημοσίευτο βυζαντινό μνημείο

Μανώλης ΒΟΥΡΝΟΥΣ

Τόμος ΚΔ' (2003) • Σελ. 131-138

ΑΘΗΝΑ 2003

Μανώλης Μ. Βουρνούς

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΑΠΑΝΤΗΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΑΤΟ ΤΗΣ ΧΙΟΥ. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΝΗΜΕΙΟ*

Τοπογραφικά - Ιστορικά

Το Στρατηγάτο βρίσκεται 1 χλμ. περίπου έξω από τον οικισμό του Δαφνώνα, πάνω στον παλαιό δρόμο που οδηγεί από το χωριό προς τη Νέα Μονή, στην κορυφή ενός φυσικού εξάρματος. Η περιοχή αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως ενιαίο κτήμα, άλλοτε μεν ιδιόκτητο, άλλοτε δε ως μετόχι της Νέας Μονής. Από τη δεκαετία του 1920, οπότε η μοναστηριακή περιουσία διανεμήθηκε σε ακτήμονες, το κτήμα ανήκει σε ιδιώτες.

Το όνομα της περιοχής οφείλεται είτε στη χιακή οικογένεια των Στρατηγών είτε στο ότι η περιοχή ήταν έδρα στρατηγού, κατά την εποχή που το νησί αποτελούσε μέρος της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η παρουσία του στρατηγού στο θέμα του Αιγαίου στη Χίο, αξιωματούχου πολύ υψηλού για τα δεδομένα του νησιού, μνημονεύεται περιστασιακά από τις πηγές. Ο συνδυασμός μάλιστα του Στρατηγάτου με τα ονόματα των γειτονικών κτημάτων «Βεσταρχάτο», «Καναβουτσάτο» και «Λαυρίνα» δεν αποκλείει την εγκατάσταση αξιωματούχων στην περιοχή κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Εξάλλου, πιθανώς η ίδια η οικογένεια να έλκει το όνομά της από κάποιον αξιωματούχο, οπότε οι δύο ετυμολογίες του ονόματος συνδυάζονται.

Ο Κεδρηνός αναφέρει τον ...*Βεριβόην στρατηγοῦντι τῆς Χίου...* (1027 ή 1029)¹. Στρατηγός συναντάται επίσης σε δύο χρυσόβουλλα που αναφέρονται στη διοικητική ιεραρχία του νησιού, ένα του Ιουλίου του 1049, του Κωνσταντίνου του Μονομάχου, και ένα του Ιουνίου του 1079, του Νικηφόρου Γ' του Βοτανιάτου². Εξάλλου, από σφραγίδα γνωρίζουμε το όνομα του Λέοντος Κυπαρισιώτου *σπαθαρίου, ταγματοφύλακος και στρατηγοῦ Χίου*³. Ο Λέων Διάκονος αναφέρει ότι ο Ιωάννης Ταμισσής εξόρισε τον επικίνδυνο αντίπαλό του στρατηγό Βάρδα Φωκά στη Χίο⁴, ενώ η Άννα η Κομνηνή μας πληροφορεί για την αποστολή του στρατηγού Κωνσταντίνου Δαλασσηνού, από τον Αλέξιο Α' τον Κομνηνό, με σκοπό την εκδίωξη του τούρκου πειρατή Τζαχά⁵.

Στις εγκαταστάσεις του κτημάτων περιλαμβάνονται ο ναός της Υπαπαντής, γνωστός και ως Παναγία Στρατηγούσσινα, μία πηγή, η σημερινή μορφή της οποίας είναι αποτέλεσμα προσθηκών και αλλοιώσεων ανά τους αιώνες, και τα λείψανα ενός πύργου, ενσωματωμένα σε νεότερες κατασκευές. Η σωζόμενη βάση του πύργου φέρει τις χαρακτηριστικές σε βυζαντινούς πύργους αντηρίδες⁶, που απουσιάζουν από όλες τις μεταγενέστερες γενοατικές οχυρωματικές κατασκευές στο νησί.

* Η μελέτη παρουσιάστηκε για πρώτη φορά υπό μορφήν ανακοινώσεως στο *Δέκατο Ένατο Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης*. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1999, σ. 23-24. Ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή κ. Χ. Μπούρα για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις του, καθώς και στον αρχιτέκτονα δρ. ΕΜΠ κ. Στ. Μαμαλούκο για την επιτόπου επίσκεψη, τις καίριες συμπληρώσεις και διορθώσεις του και τη γενικότερη υποστήριξη του σε αυτή την προσπάθεια.

1. Κ. Άμαντος, Συμβολή εις τὴν μεσαιωνικὴν ἰστορίαν τῆς Χίου, *ΕΕΦΣΠΑ* 5 (1954-1955), σ. 154. Α. Πολεμίδης, *Συμβολή εις τὴν*

ἰστορίαν τῆς Χίου, Αθήναι 1974, σ. 136.

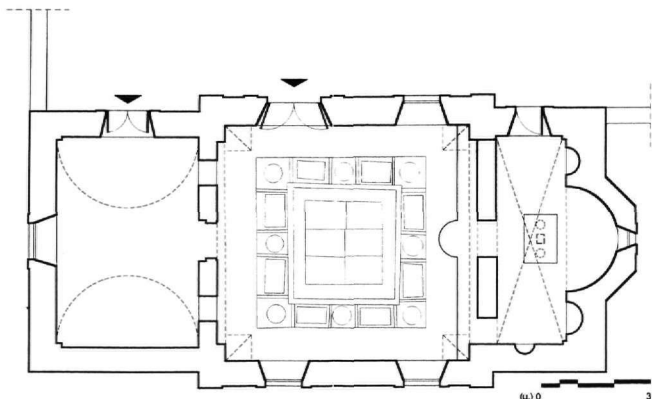
2. Κ. Σγουρός, *Ἱστορία τῆς νήσου Χίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1700 μ.Χ.*, Αθήνησιν 1937, σ. 75. Αρχιμ. Ιω. Ανδρεάδου, *Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Αθήνησιν 1940, I, σ. 14.

3. Άμαντος, *ό.π.*, σ. 155.

4. *Ό.π.*, σ. 156.

5. *Ό.π.*, σ. 157.

6. Pl. Theoharides, *The Byzantine Fortified Enclosure of the Monastery of Chelandariou*, *Hilandarskij Zbornik* 7 (1989), σ. 62-63.

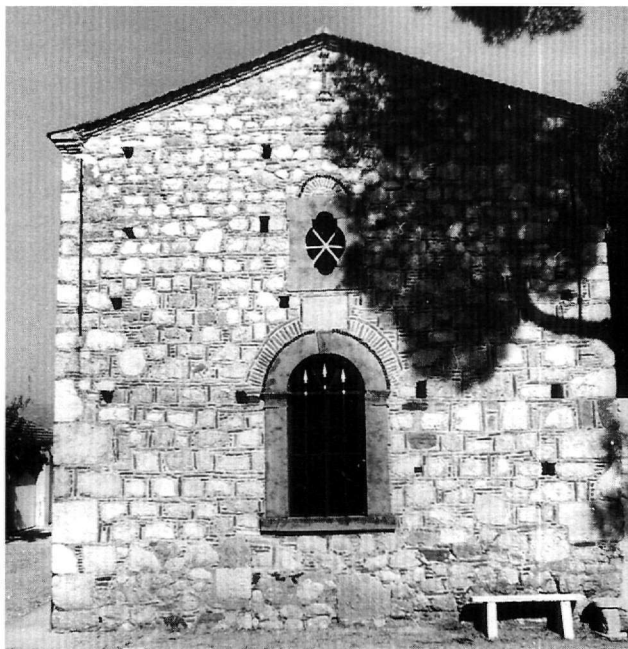

Εικ. 1. Ναός της Υπαπαντής. Κάτοψη. Υφιστάμενη κατάσταση.

Ο νεότερος ναός

Ο σημερινός ναός της Στρατηγούσαινας, κτισμένος μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1881, αποτελείται από έναν κεντρικό ξυλόστεγο χώρο, περίπου τετράγωνο σε κάτοψη, ανατολικά και δυτικά του οποίου προσκολλώνται δύο ίσοι θολοσκεπείς ορθογώνιοι χώροι, μικρότεροι σε πλάτος, οι οποίοι αποτελούν το Ιερό και το νάρθηκα αντίστοιχα (Εικ. 1). Στις γωνίες του κεντρικού χώρου υπάρχουν οι γενέσεις ενός ημιτελούς σταυροθολίου, στη θέση του οποίου έχει άτεχνα κατασκευαστεί ένα σύγχρονο ξύλινο ταβάνι. Η είσοδος στο ναό γίνεται από δύο θύρες, μία στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα και μία κοντά στη βορειοδυτική γωνία του κυρίως ναού. Μεγάλα τοξωτά παράθυρα και φεγγίτες σύνθετης μορφής, συμμετρικά τοποθετημένα, φωτίζουν το εσωτερικό του.

Κατασκευαστικά και μορφολογικά ο ναός εντάσσεται στο πνεύμα του νεοελληνικού κλασικισμού, ενώ χρησιμοποιεί βυζαντινά και οθωμανικά στοιχεία, με εκλεκτικιστική διάθεση (Εικ. 2). Οι παραστάδες στις εξωτερικές γωνίες, το πλίνθινο θύρωμα με την αετωματική επίστεψη, τα πλαίσια των παραθύρων από θυμιανούσιχη πέτρα (Εικ. 3), το γείσο από βιομηχανικά τούβλα, αλλά και οι πυκνοί, ενσωματωμένοι στο πάχος των τοίχων σιδερένιοι ελκυστήρες (Εικ. 4) είναι στοιχεία ευρύτατα διαδεδομένα στην οικοδομική της Χίου στα τέλη του 19ου αιώνα. Σε ζωνρή αντίθεση με αυτά επισημαίνονται στοιχεία, όπως το πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας, τα τόξα με εμφανείς πλίνθους, πλίνθινες ταινίες και φυαλοστόμια, τα οποία παραπέμπουν στο βυζαντινό και μεταβυζαντινό παρελθόν, αλλά και οι σύνθετοι φεγγίτες, μορφές του λεγόμενου «οθωμανικού

Εικ. 2. Ναός της Υπαπαντής. Δυτική όψη.

Εικ. 3. Λεπτομέρεια του παραθύρου της δυτικής όψης (Εικ. 2).

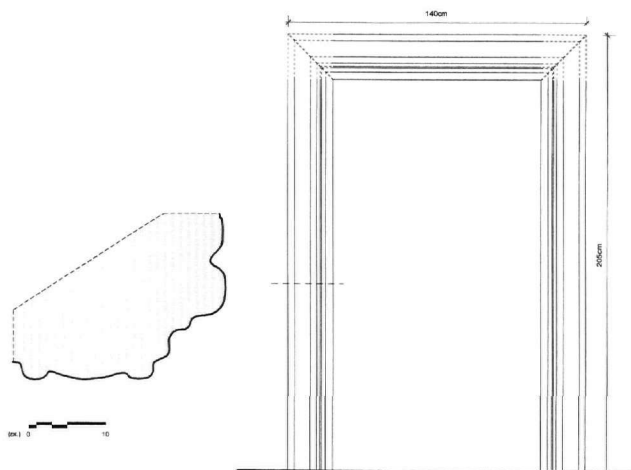
Εικ. 4. Ναός της Υπαπαντής. Ανατολική όψη.

μπαρόκ». Όλα αυτά τα αναχρονιστικά στοιχεία⁷ εντάσσονται στο εκλεκτικιστικό πνεύμα της εποχής, αλλά δεν αποκλείεται να αποτελούν και ενδείξεις της αρχικής μορφής του ναού.

Ο παλιός ναός

Η ύπαρξη στη θέση του σημερινού ναού ενός άλλου, παλαιότερου, τεκμηριώνεται από πολλά στοιχεία. Στο κτίριο σώζονται ενσωματωμένα αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση, τα οποία πιθανώς ανήκαν στον αρχικό ναό: Οι ορθοστάτες και το ανώφλι ενός μαρμάρινου μεσοβυζαντινού θυρώματος έχουν ενταχθεί στην Ωραία Πύλη (Εικ. 5). Δύο λίθινα μέλη, πιθανώς τμήματα υπερθύρων, σώζονται ενσωματωμένα στη νότια

εξωτερική πλευρά του σημερινού ναού· το ένα, διαστ. 1,17×0,43 μ., φέρει εγχάρακτους σταυρούς τύπου Μάλτας εντεταγμένους σε κύκλους (Εικ. 7). Δύο κιονίσκοι από ερυθρό και ένας πεσίσκος από λευκό μάρμαρο, πιθανώς προερχόμενος από αρχαίο μνημείο, υποστηρίζουν τη λίθινη αγία Τράπεζα. Τμήματα από αρχιτεκτονικά μέλη έχουν χρησιμοποιηθεί στο υφιστάμενο δάπεδο. Διακρίνεται ένα τμήμα πιθανώς στυλοβάτη ή επιστυλίου με υποδοχή για μικρή βάση ή κιονόκρανο, ένα τμήμα θωρακίου με τμήμα κεραίας εγχάρακτου σταυρού με ημικυκλική απόληξη και ένα μη αναγνωρίσιμο μέλος με δύο εγχάρακτες παράλληλες γραμμές. Ένα μικρό τεκτονικό κιονόκρανο βρίσκεται τοποθετημένο ως βάση του σταυρού στο σημερινό τέμπλο (Εικ. 6). Το κιονόκρανο φέρει στη βάση του σχοινίον, ενώ στις πλευρές διαπλεκόμενες ταινίες σχηματίζουν κύκλους, στους οποίους εντάσσονται σταυροί τύπου Μάλτας. Τέλος, τμήματα απλού γείσου έχουν χρησιμοποιηθεί ως υψιπίδια των γενέσεων του ημιτελούς σταυροθολίου του κεντρικού χώρου. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στη γύρω περιοχή υπάρχουν αρκετά αρχιτεκτονικά μέ-

Εικ. 5. Όψη θυρώματος της Ωραίας Πύλης και εμφανές τμήμα της διατομής του.

7. Παρόμοια αναχρονιστικά στοιχεία εμφανίζονται σε διάφορα κτίρια που ανακατασκευάζονται μετά το σεισμό του 1881. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του νεότερου ναού του Αγίου Ιωάννη στα Σκλαβιά (1894), όπου έχουμε ημικυκλικά τόξα με εναλλασσόμενον χρώματος θολίτες, μορφή εγκαταλελειμμένη ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα (βλ. *Αρχιτεκτονική κληρονομιά της Χίου. Οκτώ περιπτώσεις καταγραφής*, Τομέας Οικοδομικής, Τμή-

μα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, Αθήνα 1997, Ανέκδοτο Λεύκωμα, επιμέλεια-ιστορική τεκμηρίωση Μ. Βουρνούς). Επίσης, εξαιρετική μορφολογική ομοιότητα με το υπό εξέταση μνημείο παρουσιάζει ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα στη Νέα Μονή της Χίου, κτισμένος αμέσως μετά το σεισμό του 1881, βλ. Χ. Μπούρας, *Η Νέα Μονή της Χίου. Ιστορία και αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1981, σ. 171-173 (στο εξής: *Νέα Μονή*).

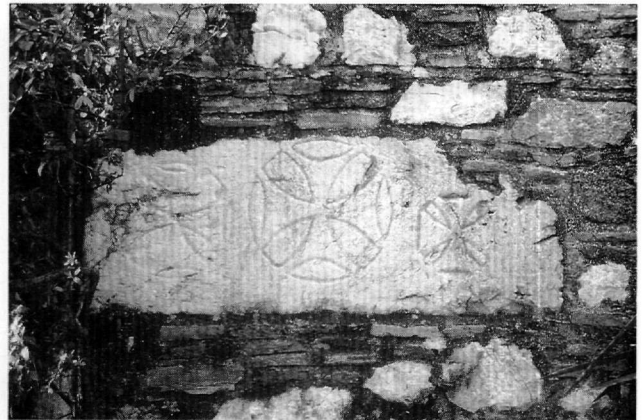
Εικ. 6. Τεκτονικό κιονόκρανο, τοποθετημένο ως βάση του σταυρού στην κορυφή του νεότερου τέμπλου.

λη εντοιχισμένα σε νέες κατασκευές, όπως, για παράδειγμα, μέλος κοσμημένο με ιωνικό κυμάτιο στο ναό του Βεσπαρχάτου, καθώς και μαρμάρινο θωράκιο στο ναό του Αγίου Πολυκάρπου.

Το δάπεδο

Στον κεντρικό τετράγωνο χώρο του σημερινού ναού της Στρατηγούσaiνας διατηρείται σε μέτρια κατάσταση μαρμάρινο δάπεδο με μαρμαροθετήματα (Εικ. 8 και 9). Στο κέντρο του δαπέδου έξι ορθογώνιες πλάκες από λευκό μάρμαρο σχηματίζουν ένα τετράγωνο, διαστ. 2,15×2,26 μ. Το θέμα διατηρείται σχετικά καλά. Από τις έξι μαρμάρινες πλάκες μόνο η βορειοανατολική σώζεται άρτια. Οι υπόλοιπες έχουν θραυσθεί σε περισσότερα ή λιγότερα κομμάτια, τα οποία όμως βρίσκονται στη θέση τους, ενώ σε λίγα σημεία έχουν συμπληρωθεί με τοιμεντοκονία. Η πλέον κατατεμαχισμένη είναι η νοτιοδυτική πλάκα, της οποίας μάλιστα η νοτιοδυτική γωνία

8. Τα βότσαλα είναι ίδια με αυτά που έχουν χρησιμοποιηθεί στο βοτσαλωτό δάπεδο του νάρθηκα. Το εν λόγω δάπεδο είναι μάλλον άτεχνο, συγκρινόμενο με άλλα λαμπρά παραδείγματα βοτσαλωτών δαπέδων στη Χίο (βλ. Μ. Ξύδα, *Οι βοτσαλωτές ανλές της*

Εικ. 7. Τμήμα λίθινου υπερθύρου, εντοιχισμένο στη νότια πλευρά του ναού.

έχει συμπληρωθεί με μαύρα βότσαλα⁸ μέσα σε κονίαμα. Το κεντρικό τετράγωνο πλαισιώνεται από δύο επάλληλες ζώνες γκριζόμαυρου και λευκού μαρμάρου, πλάτους 0,37 και 0,15 μ., αντιστοίχως.

Η πρώτη περιμετρική ζώνη σώζεται σε μέτρια κατάσταση. Στην εξωτερική βόρεια πλευρά της η ζώνη έχει συμπληρωθεί από σειρά συμπαγών τούβλων. Αλλοιωμένη είναι και η ανατολική πλευρά της ζώνης, η οποία συμπληρώνεται από μία λεπτή ταινία λευκών και γκριζών μαρμάρων. Το νότιο άκρο της ανατολικής πλευράς μάλιστα είναι πλήρως μετασκευασμένο με λευκά μάρμαρα και τοιμεντοκονία. Εξάλλου, ένας δίσκος από γκριζο μάρμαρο, προφανώς προερχόμενος από το κεντρικό διάχωρο της δυτικής πλευράς, βρίσκεται τώρα τοποθετημένος στο κέντρο της ανατολικής πλευράς.

Η δεύτερη ζώνη διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Εκτός από τις τοπικές μικροφθορές, σημαντική αλλοίωση παρουσιάζεται μόνο στο μέσον της ανατολικής πλευράς, λόγω της ένταξης εκεί του κυκλικού δίσκου.

Μία τρίτη ζώνη, μέσου πλάτους 0,70 μ., χωρισμένη σε επιμέρους διάχωρα, περιβάλλει τη σύνθεση. Στα διάχωρα που βρίσκονται στις γωνίες και στα μέσα των πλευρών εντάσσονται δίσκοι από γκριζα και ερυθρά μάρμαρα (Εικ. 10). Το υπόλοιπο κάθε διαχώρου γεμίζει

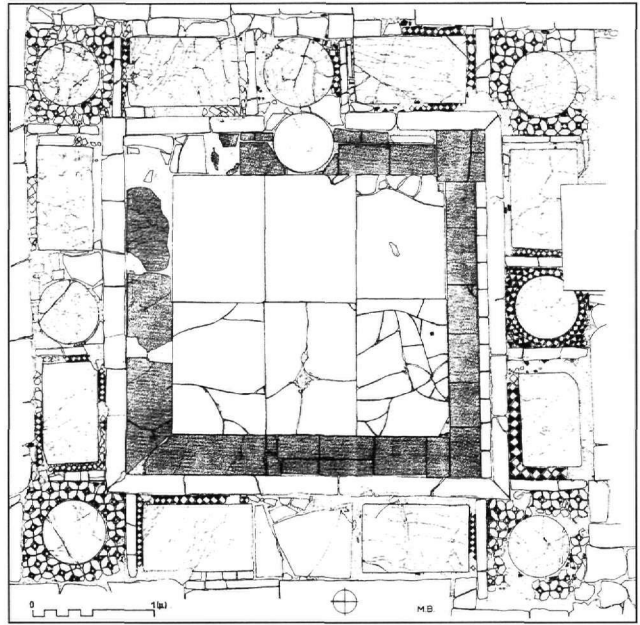
Χίου, Αθήνα 1982). Άλλο γνωστό παράδειγμα χρήσης βοτσαλωτού σε εσωτερικό δάπεδο ναού έχουμε στην Κοίμηση της Θεοτόκου στην περιοχή Πέρα Χωριό, νότια της Καλαμωτής.

με μαρμαροθετήματα, στα μεν γωνιακά σε συνδυασμό εξάπλευρων και τριγώνων στοιχείων, στα δε μεσαία σε συνδυασμό τετράγωνων και τριγώνων. Καθένα από τα υπόλοιπα διάχωρα συντίθεται από μία ορθογώνια πλάκα και μία ταινία από μαρμαροθέτημα που την περιβάλλει. Το θέμα της ταινίας είναι μικροί ρόμβοι από λευκό μάρμαρο σε σειρά, τα τριγωνικά κενά μεταξύ των οποίων γεμίζουν με τεμάχια από μαύρο μάρμαρο. Η κατάσταση διατήρησης της ζώνης των διαχώρων ποικίλλει αναλόγως της θέσης. Οι κεντρικές ορθογώνιες και κυκλικές πλάκες των διαχώρων διατηρούνται στις θέσεις τους, εκτός από το μεσαίο ανατολικό, όπου ο δίσκος έχει μετατοπισθεί στη δυτική πλευρά του δαπέδου και το διάχωρο έχει συμπληρωθεί με κομμάτια λευκού μαρμάρου. Σχεδόν πλήρη διατηρούνται το μεσαίο νότιο και το βορειοδυτικό. Στο μεσαίο βόρειο και το γειτονικό του προς Α. τα στοιχεία των μαρμαροθετημάτων έχουν εντελώς απολεσθεί, ενώ στα υπόλοιπα διάχωρα διατηρούνται αλλού περισσότερα και αλλού λιγότερα.

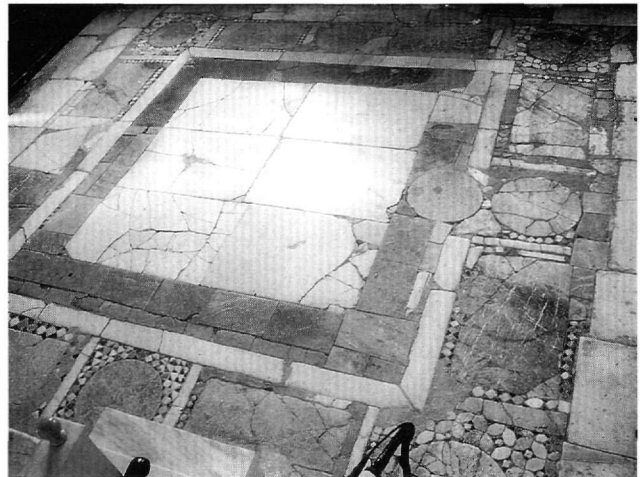
Έξω από τη ζώνη με τα διάχωρα η πλακόστρωση αποτελείται από άτακτα τοποθετημένα ορθογώνια λευκά μάρμαρα μέχρι τους τοίχους. Άτακτα τοποθετημένα μάρμαρα, συμπληρωμένα μάλιστα από βοτσαλωτό με μαύρες ψηφίδες, απαρτίζουν και το δάπεδο του νάρθηκα, ενώ στο Ιερό οι πλάκες είναι αναδιατεταγμένες, εκτός από την περιοχή της κόγχης, όπου φαίνεται ότι διατηρείται ακόμη το αρχικό δάπεδο.

Όσον αφορά την κατασκευή του δαπέδου, παρατηρούμε τα εξής: Γκριζα και ερυθρά μάρμαρα υπάρχουν μέχρι και σήμερα λατομεύσιμα σε διάφορες περιοχές της Χίου, όπως το Λατόμι στα βόρεια της πόλης. Είναι ωστόσο ασαφές εάν τα μάρμαρα που χρησιμοποιήθηκαν στο δάπεδο του Στρατηγάτου λατομεύθηκαν επί τούτου ή προέρχονται από αρχαία μέλη, τα οποία δέχθηκαν επεξεργασία ώστε να προσαρμοσθούν στις απαιτούμενες διαστάσεις. Τα λευκά και τα μαύρα μάρμαρα θα πρέπει να εισήχθησαν στο νησί, χωρίς και πάλι να μπορούμε να γνωρίζουμε εάν αυτό έγινε την εποχή της κατασκευής του δαπέδου ή παλαιότερα. Η μέτρια τεχνική εφαρμογή των μαρμαροθετημάτων, η μη ικανοποιητική στίλβωσή τους και η γενικότερη απουσία ακρίβειας που επικρατεί, δίδουν την αίσθηση ότι το δάπεδο είναι έργο ενός μέτριου τεχνίτη ή ότι εφαρμόστηκε μια τεχνική, με την οποία δεν ήταν εξοικειωμένος.

Το γενικό σχήμα με μεγάλες ορθογώνιες πλάκες στο κέντρο, που πλαισιώνεται από ζώνη με εναλλασσόμενα ορθογώνια και κυκλικά διάχωρα, χρησιμοποιείται πολύ συχνά σε δάπεδα της μέσης βυζαντινής περιόδου⁹.

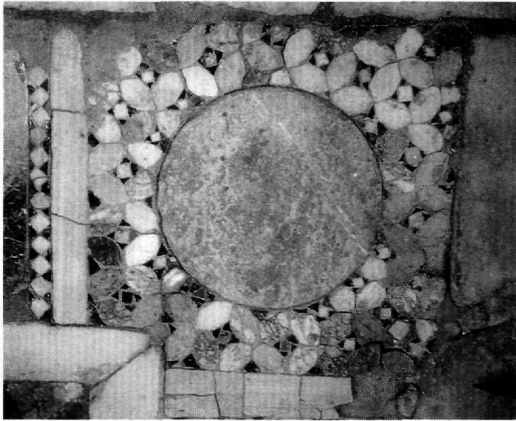
Εικ. 8. Κεντρικό θέμα του δαπέδου του κυρίως ναού. Σχεδιαστική αποτύπωση.

Εικ. 9. Αποψη του δαπέδου του κυρίως ναού.

Μάλιστα, η χαρακτηριστική ζώνη με τα διάχωρα συναντάται σε διάφορες παραλλαγές στο δάπεδο του νότιου ναού του καθολικού στη μονή Παντοκράτορος στην

9. Μπούρας, *Νέα Μονή*, σ. 167.

Εικ. 10. Λεπτομέρεια του δαπέδου του κυρίως ναού.

Κωνσταντινούπολη¹⁰, στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Νίκαια¹¹, στη βασιλική της Μέντζενας¹² και στα καθολικά των μονών Βατοπεδίου¹³, Ιβήρων¹⁴ και Χελανδαρίου στο Άγιον Όρος¹⁵, Νέας Μονής στη Χίο¹⁶ και μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη¹⁷.

Συμπεράσματα

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συσχετισμός του δαπέδου της Στρατηγούσαινας με το δάπεδο του καθολικού της γειτονικής Νέας Μονής. Και τα δύο παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα σε χαρακτηριστικά σημεία,

όπως οι αναλογίες μεταξύ των ζωνών, ο αριθμός και η διάταξη των διαχώρων, η τοποθέτηση του κεντρικού θέματος μέσα στο ναό, τα χρώματα των μαρμάρων κ.ά. Αισθητή είναι η χαμηλότερη ποιότητα κατασκευής του δαπέδου της Στρατηγούσαινας, αν και σώζεται σε πολύ καλύτερη κατάσταση από της Νέας Μονής. Αλλά και η τεχνική κατασκευής¹⁸ που ακολουθείται στη Στρατηγούσαινα, όπου τα μαρμαροθετήματα έχουν κατασκευασθεί στα κενά μεταξύ των μαρμαρίνων πλακών, είναι απλούστερη από της Νέας Μονής, όπου τα μαρμαροθετήματα είναι κατασκευασμένα σε ειδικά λαξευμένες υποδοχές των μαρμαρίνων πλακών. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι στο δάπεδο της Υπαπαντής το κεντρικό τετράγωνο απαρτίζεται από έξι διαφορετικές πλάκες (διαστ. 1,10×0,75 μ.), ενώ της Νέας Μονής από τέσσερις (διαστ. 1,29×1,49 μ.), οι οποίες μάλιστα προέρχονται από το ίδιο πρίσμα μαρμάρου¹⁹ και είναι τοποθετημένες με συμμετρικά τα «νερά» τους. Η διαφορά των διαστάσεων είναι ενδεικτική της διαφοράς ποιότητας και πολυτέλειας, σε μια εποχή όπου τα μάρμαρα μεγάλων διαστάσεων ήταν εξαιρετικά σπάνια και δαπανηρά.

Οι ομοιότητες αλλά και οι διαφορές των δύο δαπέδων οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στην περίπτωση του δαπέδου του ναού του Στρατηγάτου έχουμε ένα «φτωχότερο»²⁰ αντίγραφο του δαπέδου του καθολικού της Νέας Μονής. Είναι γνωστό ότι η Νέα Μονή λειτούργησε ως πρότυπο για πολλά και αξιολογα μνημεία²¹. Συν-

10. T.F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey*, University Park, Penns., Λονδίνο 1976, σ. 89, πίν. 10-25, 20-25. A.H.S. Megaw, Notes on Recent Work of the Byzantine Institut in Istanbul, *DOP* 17 (1963), σ. 335-340, εικ. Α και 1-25.

11. Th. Schmit, *Die Koimesis-Kirche von Nikaia*, Βερολίνο-Λειψία 1927, πίν. IV, U.

12. Α.Κ. Ορλάνδος, Ἡ βυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Μέντζενας, *ΑΒΜΕ Α'* (1935), σ. 99-103.

13. Στ. Μαμαλούκος, *Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου. Ιστορία και αρχιτεκτονική* (πολυγραφ. διδακτ. διατριβή), Αθήνα 2001, σ. 40, σχέδ. 25.1 και 25.3.β και εικ. 145-148. Βλ. και Π. Μυλωνάς, Παρατηρήσεις στο καθολικό Χελανδαρίου, *Αρχαιολογία* 14 (Φεβρ. 1985), σ. 67-71, εικ. 17.4 (στο εξής: Καθολικό Χελανδαρίου). Π. Μυλωνάς, Αθωνικά δάπεδα ναών και η συμβολή τους στη χρονολόγηση των μνημείων, *Όγδοο Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης*. Πρόγραμμα και περιλήψεις ανακοινώσεων, Αθήνα 1988, σ. 71 (στο εξής: Αθωνικά δάπεδα).

14. Μυλωνάς, Καθολικό Χελανδαρίου, εικ. 17.2. Ο ίδιος, Αθωνικά δάπεδα, σ. 71.

15. Μυλωνάς, Καθολικό Χελανδαρίου, 67-71, εικ. 12. Ο ίδιος, Αθωνικά δάπεδα, σ. 71.

16. Μπούρας, *Νέα Μονή*, σ. 88, 89 και εικ. 72α, 72β.

17. R. Ousterhout, *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Washington, D.C. 1987, εικ. 9, σ. 63. Βλ. και Mathews, *ό.π.*, σ. 54, εικ. 8-22.

18. Για τις τεχνικές κατασκευής *opus sectile* βλ. Μ. Καμπούρη, Νέα στοιχεία από την μεσοβυζαντινή φάση του καθολικού της μονής Εικοσιφοινίσσης, *ΕΕΠΣΑΠΘ* 5 (1971-1972), σ. 142-143.

19. Μπούρας, *Νέα Μονή*, σ. 88, 167.

20. Ας σημειωθεί πάντως ότι το «φτωχότερο» δάπεδο της Στρατηγούσαινας είναι πολυτελέστατο σε σύγκριση με την πλειονότητα των κατασκευών της εποχής.

21. Πρόκειται για τους ναούς Αγίου Γεωργίου Συκούση, Παναγίας Κρίνας στα Σκλαβιά, Αγίων Αποστόλων Πυργίου (Γ. Σωτηρίου, *Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία*, Αθήνα 1942, σ. 429. E. Stikas, *L'église byzantine de Christianou en Triphylie et autres édifices de même type*, Παρίσι 1951, σ. 35-47. X. Μπούρας, *Ιστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, 2. *Αρχιτεκτονική στό Βυζάντιο, τό Ἰσλάμ καί τή Δυτικὴ Εὐρώπη κατά τόν Μεσαίωνα*, Αθήνα 1994, σ. 216. Ch. Bouras, *Twelfth and Thirteenth Century Variations of the Single Domed Octagon Plan*, *ΔΧΑΕ Θ'* (1977-1979), σ. 21-34. X. Μπούρας, *Βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα*, Αθήνα 2001,

δυάζοντας την ομοιότητα των δύο δαπέδων, τόσο στο είδος όσο και στον τρόπο ένταξής τους μέσα στο τετράγωνο του ναού, με την ασυνήθιστη κάτοψη του ναού, την αδέξια και αινιγματική στέγασή του, αλλά και με την προφορική παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο νέος ναός κτίζεται επάνω στα θεμέλια παλαιότερου, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στην περίπτωση του αρχικού ναού του Στρατηγάτου είχαμε ένα ακόμη αντίγραφο της Νέας Μονής. Το κεντρικό τετράγωνο της κάτοψης θα μπορούσε να ανήκει σε έναν οκταγωνικού τύπου ναό, άποψη στην οποία συνηγορεί και ο τρόπος με τον οποίο δεσπόζει το περίκεντρο δάπεδο, εξισώνοντας τους δύο οριζόντιους άξονες και αναδεικνύοντας τον κατακόρυφο.

Αν και οι «νησιωτικού τύπου» οκταγωνικοί ναοί κτίζονταν στη Χίο τουλάχιστον μέχρι το 16ο αιώνα²² και τα βυζαντινά τυπολογικά και μορφολογικά πρότυπα συ-

νέχισαν να αντιγράφονται κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας²³, η πολυτέλεια την οποία μαρτυρεί ένα οрус sectile, αλλά και η χρήση της συγκεκριμένης τεχνικής, σε συνδυασμό με την ύπαρξη των ενσωματωμένων στο σημερινό ναό βυζαντινής εποχής μαρμαρίνων μελών σε δεύτερη χρήση, καθώς και η υπόθεση ότι η περιοχή σχετιζόταν με βυζαντινούς αξιωματούχους, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το δάπεδο και ο αρχικός ναός της Υπαπαντής είχαν κατασκευαστεί μετά τα μέσα του 11ου αιώνα, εποχή κατασκευής της Νέας Μονής, και πριν από το 1346, έτος κατά το οποίο καταλύεται η βυζαντινή κυριαρχία και το νησί περιέρχεται στα χέρια των Γενουατών. Επρόκειτο δηλαδή για έναν ακόμη μεσοβυζαντινό οκταγωνικό ναό «νησιωτικού τύπου» και ένα ακόμη αντίγραφο του καθολικού της Νέας Μονής, το οποίο παρέμενε μέχρι σήμερα άγνωστο.

Manolis M. Vournous

THE HYPAPANTE CHURCH AT STRATIGATO ON CHIOS. DATA ON AN UNPUBLISHED BYZANTINE MONUMENT

Stratigato is located about one kilometre outside the village of Daphnonas, on top of a natural eminence beside the old road leading from there to the monastery of Nea Moni. The area is referred to in the literature as a single estate, with well, tower-house and church, elements that are preserved in part today, sometimes privately owned and sometimes a dependency (*metochi*) of the Nea Moni. Its name is attributed either to the Chiot Stratigos family or to an association of the place with the strategos of the *thema* of the Aegean, during the period when the island belonged to the Byzantine Empire.

The original church, dedicated to the Presentation of Christ in the Temple (Hypapante), collapsed in a catastrophic earthquake in 1881. The present church consists of a central timber-roofed space, virtually square in plan, to the east and west sides of which two equal, vaulted-roofed rectangular spaces, narrower than the central, have been added, constituting the sanctuary and the narthex respectively (Fig. 1). In terms of construction and morphology, the church is in the spirit of Neohellenic Classicism, while using Byzantine and Ottoman features selectively (Figs 2-4).

Several architectural members in secondary use are incor-

σ. 92-94, 120-121), Αγίου Ιωάννου Κέρους (Χ. Μπούρας, Δύο μικροί ναοί οκταγωνικού τύπου, ΔΧΑΕ Γ' (1962-1963), σ. 166-171). 22. Χ. Μπούρας, Το καθολικό της μονής του Αγίου Μηνά στη Χίο, *Εκκλησιές*, II, Αθήνα 1982, σ. 241-248.

23. Μ. Βουρνούς, Ο ναός των Αγίων Σαράντα στα Θυμιάνα και η χιακή βασιλική της Τουρκοκρατίας, *Εκκλησιές*, V, Αθήνα 1996, σ. 53-70.

porated in the fabric of the present church. The jambs and the lintel of a marble Middle Byzantine doorframe have been included in the royal door (Fig. 5). Two stone *spolia*, probably parts of lintels, are built into the south exterior of the present church. Inscribed on one are Maltese crosses within circles (Fig. 7). Two colonnettes of red marble and one mullion of white support the stone altar table. Parts of architectural members are incorporated, here and there, in the existing floor. A small tectonic column capital is placed as the base of the cross on today's iconostasis (Fig. 6). Last, parts of a plain cornice have been used as imposts of the springings of an incomplete cross-vault.

Preserved in the central square space of the church is an *opus sectile* marble pavement in moderate condition (Figs 8-9). At the centre of the pavement, six rectangular flags of white marble compose a square (2.15×2.26 m.), which is framed by successive zones of greyish black and of white marble, 37 cm. and 15 cm. wide respectively (Fig. 10). A third zone, of mean width 70 cm., divided into panels, completes the composition. Inset in the corner and the middle panels are discs of grey and red marble. The remainder of each

panel is filled with *opus sectile* in marble: in the corner ones with a combination of hexagons and triangles, in the middle with a combination of squares and triangles. The spandrels of the circular panels consist of rectangular flags with a perimetric *opus sectile* zone of squares and triangles. Outside the zone with panels, the pavement continues with irregularly placed rectangular flags of white marble as far as the walls.

The typological and morphological affinity of the pavement in the church at Stratigato with corresponding pavements in Middle Byzantine churches, such as the Nea Moni on Chios, the Pantokratoros monastery in Constantinople, the Dormition of the Virgin at Nicaea, the basilica at Mentzena, the katholika of the Vatopedi, Iviron and Chelandari monasteries, and the existence of the aforementioned architectural members, permit us to date the original church to the Middle Byzantine period. Moreover, the typological and historical relationship between it and the neighbouring Nea Moni allows us to postulate that the Hypapante church is another copy of the katholikon of the monastery, that is a church of 'insular' octagonal type.